Archetype

Galleria Nazionale dell’Umbria

Ανδρέας Γιακουμακάτος - 17/03/2021

Ένα μουσείο διαχρονικής αισθητικής

Η αποκατάσταση ιστορικών κτιρίων και η μετατροπή τους σε μουσεία είναι μια εξειδίκευση αιχμής για τους Ιταλούς αρχιτέκτονες. Η συντριπτική πλειονότητα των μουσείων στην Ιταλία, μέχρι και τη δεκαετία του 1930, στεγαζόταν σχεδόν αποκλειστικά σε ιστορικά κτίρια ή μέγαρα, έτσι ώστε τα μουσεία τέχνης ή τα αρχαιολογικά μουσεία να ταυτίζονται κατά κάποιον τρόπο με τα ιστορικά μέγαρα ή τις αποϊεροποιημένες εκκλησίες που τα φιλοξενούσαν. Οι επεμβάσεις αποκατάστασης και μετατροπής των ιστορικών κτιρίων σε μουσεία καταγράφονταν ήδη από τον 19ο αιώνα· ωστόσο, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ξεκινά μια νέα προσέγγιση, απότοκη της κληρονομιάς της κουλτούρας του μοντέρνου και των νέων υλικών, διαφορετικών από εκείνα της ιστορικής αρχιτεκτονικής. Τα παραδείγματα είναι δίχως τέλος: από το πρώιμο μουσείο του Αγίου Λαυρεντίου στη Γένοβα του Franco Albini, το μουσείο στο Castello Srofzesco στο Μιλάνο της ομάδας BPR ή το μουσείο Castelvecchio του Carlo Scarpa στη Βερόνα, έως το νεότερο Castello di Rivoli του Andrea Bruno στο Τορίνο, το μουσείο στη Gibellina (Σικελία) του Francesco Venezia ή το μουσείο του Καθεδρικού (Museo dell’Opera del Duomo) στη Φλωρεντία των Zangheri-Palterer-Natalini. Η αρχιτεκτονική μουσείων αυτής της κατηγορίας συνδυάζει την «αναστήλωση» (restauro) κτιρίων που χρονολογούνται από τον ύστερο Μεσαίωνα και μετά, με ιδιαίτερα γοητευτικές «εκθεσιακές σκηνοθεσίες», καθώς νέοι τρόποι μουσειακής αφήγησης εφευρίσκονται σε χώρους υψηλής πολιτισμικής και αισθητικής θερμοκρασίας.

Εθνική Πινακοθήκη της Ουμβρίας. Εσωτερικές απόψεις.

Η ιταλική εμπειρία αποδεικνύει ότι η ανανέωση των εκθεσιακών τεχνικών και οι νέες μουσειογραφικές αντιλήψεις μπορούν να αναδείξουν ακόμη και την τέχνη του Μεσαίωνα, της Αναγέννησης ή του Μπαρόκ, με μεγαλύτερη ένταση σε ένα περιβάλλον ιστορικού κελύφους παρά σε ένα σύγχρονο μουσείο, όπου θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι η ουδετερότητα του χώρου και η χρονική και αισθητική αντίστιξη θα ήταν σε θέση να αποκαλύψει πιο αποτελεσματικά την καλλιτεχνική αξία των εκθεμάτων. Η διαμεσολάβηση σύγχρονων μουσειογραφικών τεχνικών ανάμεσα στα έργα τέχνης των προηγούμενων αιώνων και στα ιστορικά κελύφη που τα φιλοξενούν, αυτή η σχέση δηλαδή «διαλεκτικής αρμονίας» ανάμεσα στα έργα τέχνης και στην ιστορική αρχιτεκτονική, ανάμεσα στην ιστορία και τη σύγχρονη εποχή, καθιστά πολλά ιταλικά μουσεία αυτού του είδους εξαιρετικά επιτυχημένα πρότυπα διεθνώς.

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αυτής της προσέγγισης είναι ο «ολικός σχεδιασμός» του εκθεσιακού περιβάλλοντος, που κάθε φορά είναι διαφορετικός. Αφενός, η εκθεσιακή διαμόρφωση λαμβάνει υπόψη την ποικιλία των χώρων κάθε ιστορικού κελύφους, όχι μόνο ως προς τα μεγέθη αλλά και ως προς τη μορφοπλασία των αιθουσών, τα ύψη, τον φυσικό φωτισμό, τις υφές και τις ποιότητες των επενδύσεων. Πρόκειται για παράγοντες δεσμευτικούς, αλλά και κίνητρο για πιο ευφάνταστο και δημιουργικό σχεδιασμό, για την εξεύρεση λύσεων στις οποίες δεν είναι κανείς αναγκασμένος να προσφύγει σε ένα τυπικά σχεδιασμένο σύγχρονο κτίριο. Η διαδικασία αυτή οδηγεί τους αρχιτέκτονες σε αυτήν ακριβώς την προσέγγιση, χαρακτηριστική της «ιταλικής μουσειογραφίας»: στην προσπάθεια αναζήτησης κάθε φορά μιας νέας σχέσης ανάμεσα στα έργα τέχνης και στην εκθεσιακή τους παρουσίαση, στην εξατομίκευση δηλαδή και διαφοροποίηση της ανάδειξης κάθε έργου στο πλαίσιο μια συνολικής σκηνοθεσίας, η οποία με τη σειρά της είναι κάθε φορά διαφορετική καθώς δεσμεύεται από τις ιδιότητες των μεμονωμένων χώρων αναφοράς. Όλα αυτά απαιτούν εξαιρετικές ικανότητες σχεδιασμού (design), ευρηματικούς χειρισμούς των λεπτομερειών, υψηλού επιπέδου οικοδομική τεχνολογία και ποιότητα φυσικών και βιομηχανικών υλικών, καθώς και εξειδικευμένα συνεργεία για την υλοποίηση του έργου.

Εθνική Πινακοθήκη της Ουμβρίας. Εσωτερικές απόψεις.

Στα παραπάνω εξαιρετικά παραδείγματα του είδους θα πρέπει να περιληφθεί και η Εθνική Πινακοθήκη της Ουμβρίας (Pinacoteca Nazionale dell'Umbria) στην Περούτζια, που είχαμε πρόσφατα την ευκαιρία να επισκεφθούμε. Η Πινακοθήκη είναι ένα σπουδαίο δημόσιο μουσείο που φιλοξενεί έργα τέχνης της Κεντρικής Ιταλίας από τον 13ο μέχρι τον 19ο αιώνα. Βασίζεται στη συλλογή που είχε δημιουργηθεί από τα μέσα του 16ου αιώνα στο πλαίσιο της τοπικής Ακαδημίας του Σχεδίου, η οποία συνδεόταν με τη σειρά της με τη δραστηριότητα του μεγαλύτερου Ούμβρου ζωγράφου της εποχής, του Pietro Vannucci, δηλαδή του Περουτζίνο. Ο πρώτος καταγεγραμμένος κατάλογος της συλλογής χρονολογείται από το 1821.

Η συλλογή της Ακαδημίας μεταφέρεται το 1878 στον τρίτο όροφο του Palazzo dei Priori στην Περούτζια, ενώ το 1918 η Πινακοθήκη προάγεται σε δημόσιο μουσείο, όπως το Μουσείο Ουφίτσι στη Φλωρεντία ή η Πινακοθήκη της Μπρέρα στο Μιλάνο. Το ενδιαφέρον είναι ότι το Palazzo dei Priori δεν είναι άλλο από το δημαρχείο της πόλης. Η οικοδόμησή του ξεκίνησε στα τέλη του 13ου αιώνα, είναι δηλαδή σύγχρονο του Παλάτσο Βέκιο, του δημαρχείου της Φλωρεντίας (1296). Βλέπει σε μια από τις ωραιότερες ιταλικές πλατείες, την πλατεία της 4ης Νοεμβρίου (ημερομηνία του νικηφόρου για τους Ιταλούς τέλους του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου). Απέναντί του έχει τον γοτθικό καθεδρικό του Αγίου Λαυρεντίου, ενώ στο κέντρο της πλατείας βρίσκεται η Μεγάλη Κρήνη, εμβληματικό παράδειγμα μεσαιωνικής γλυπτικής και πυκνωτής των «virtù civiche», των πνευματικών, θρησκευτικών και ηθικών αξιών που εκπροσωπούνται στην πλατεία και χαρακτηρίζουν την τοπική κοινότητα πολιτών. Ένας χώρος λοιπόν υψηλής πολιτικής και θρησκευτικής φόρτισης, στο δημαρχείο του οποίου βρίσκει φιλοξενία ο πολιτισμικός «θησαυρός» της τέχνης οκτώ αιώνων στην περιοχή (και στη Φλωρεντία, το Ουφίτσι στέγαζε καταρχήν τα γραφεία του κράτους των Μεδίκων, ήταν δηλαδή η νέα πτέρυγα του δημαρχείου). Στο Palazzo dei Priori μάλιστα, η κεντρική σκάλα εισόδου είναι κοινή για τις υπηρεσίες του δήμου και για την είσοδο στο μουσείο.

Εθνική Πινακοθήκη της Ουμβρίας. Εσωτερικές απόψεις.

Το 1992 ξεκινά ένα νέο εγχείρημα συνολικής αρχιτεκτονικής αποκατάστασης του κελύφους, και ταυτόχρονα νέας μουσειογραφικής οργάνωσης των πολυάριθμων και εξαιρετικής σημασίας εκθεμάτων του μουσείου. Το εγχείρημα, που αναλαμβάνουν οι αρχιτέκτονες Mauro Severi και Mario Ferrara, θα αποδειχθεί ιδιαίτερα κοπιώδες και θα διαρκέσει μέχρι το 2006, αποδίδοντας ωστόσο ένα από τα καλύτερα σύγχρονα παραδείγματα επανέκθεσης συλλογής παλαιάς τέχνης σε ιστορικό κτίριο. Στην ειδική έκδοση για τα αρχιτεκτονικά και μουσειογραφικά χαρακτηριστικά αυτού του έργου (*La galleria nazionale dell'Umbria. Il progetto espositivo, Silvana Editoriale, 2012*), ο Severi παρατηρεί: «Η δυσκολία βρισκόταν στην ανάγκη αφενός ανάδειξης των χώρων και των ιστορικών μαρτυριών του Δημαρχείου, με μια αναστήλωση που θα χρησιμοποιούσε υλικά ευγενή, συνδεδεμένα με την τοπική παράδοση, αφετέρου των έργων, η τοποθέτηση των οποίων έπρεπε να λαμβάνει υπόψη τη χρονολογική διαδοχή που καθορίστηκε από τους ιστορικούς της τέχνης, σε έναν ωστόσο συνεχή διάλογο με τους δεδομένους χώρους, διαστάσεις και υλικά. Προσπαθήσαμε να λύσουμε αυτό το πρόβλημα με τον σχεδιασμό εκθεσιακών υποστηριγμάτων και φορέων, που να αναδεικνύουν και να ενσωματώνουν το κάθε έργο στο αρχιτεκτονικό περιβάλλον όπου ανήκει. Για τον σκοπό αυτό, τα υλικά που χρησιμοποιήσαμε και το σχέδιο των διαφόρων εκθεσιακών λύσεων είχαν ως στόχο την επίλυση του διαλόγου μεταξύ του έργου και του αρχιτεκτονικού περιβάλλοντός του, προτιμώντας αντί για οποιοδήποτε μορφολογικό υπερτονισμό του εκθεσιακού μέσου, τη δημιουργία ενός συστήματος καλλιτεχνικού έργου-αρχιτεκτονικού χώρου το οποίο να υποβάλει ρυθμούς οπτικής πρόσληψης και ταχύτητα επίσκεψης, που να ρυθμίζονται από παύσεις εναλλασσόμενες με στιγμές μεγαλύτερης αισθητικής έντασης». Ο Severi δηλαδή υιοθετεί, μια δεκαετία μετά την υλοποίηση του Μουσείου Ορσέ στο Παρίσι, και σε μια εποχή μεγάλης ακόμη ακμής της μεταμοντέρνας αρχιτεκτονικής κουλτούρας, μια τελείως αντίθετη και λεπταίσθητη προσέγγιση, βασισμένη στη διαχρονικότητα τόσο του μοντέρνου σχεδίου όσο και του ιστορικού μνημείου που είχε κληθεί να διαχειριστεί.

Ο Severi και ο Ferrara προχωρούν έτσι σε έναν μεθοδικό σχεδιασμό, πάντα εξειδικευμένο σε σχέση με τον χώρο και το έργο, πάντα με βάση την αρχή της αρμονικής σχέσης και της ισορροπίας ανάμεσα στο έκθεμα και το κέλυφος που το φιλοξενεί. Οι εκθεσιακές λύσεις δεν γίνονται ποτέ υπερβολικές, δεν αναζητούν μορφοπλαστική ή αισθητική ορατότητα που να είναι σε βάρος του αρχιτεκτονικού περιβάλλοντος. Για λόγους

απελευθέρωσης των κατακόρυφων επιφανειών από υπερβολική παρουσία έργων, οι αρχιτέκτονες προχωρούν επίσης στη διαμόρφωση αναρτημένων στον χώρο πανέλων διπλής όψης, αυξάνοντας έτσι τις εκθεσιακές δυνατότητες για την παρουσίαση της μεγάλης συλλογής. Επιδιώκουν συστηματικά την απελευθέρωση των τοίχων και την τοποθέτηση των έργων, οπωσδήποτε των μεγαλύτερων, σε νέες κατασκευές, όχι μόνο για μια πιο ενδιαφέρουσα και ολοκληρωμένη εκθεσιακή αφήγηση αλλά και για την απεξάρτηση της αρχιτεκτονικής του κτιρίου από τα έργα τέχνης και την πιο αποτελεσματική της ανάδειξη. Τούτο οδηγεί σε μια πολυδυναμική εκθεσιακή διάρθρωση, που είναι ασυγκρίτως πιο γοητευτική από την «περιφερειακή» και άνευρη διαδοχή εκθεμάτων στους τοίχους ενός μουσείου, όπως ενίοτε συμβαίνει και στα καθ' ημάς. Το είδος, οι ποιότητες και οι χρωματισμοί των υλικών, τόσο των οικοδομικών της αποκατάστασης όσο και της μουσειογραφικής παρουσίασης, μελετήθηκαν και επιλέχτηκαν σε σχέση με τις τονικότητες και τους χρωματισμούς των έργων τέχνης στον ίδιο χώρο, σε μια ολική άσκηση συνθετικής ισορροπίας.

Εθνική Πινακοθήκη της Ουμβρίας. Εσωτερικές απόψεις.

Το συνολικό αποτέλεσμα δείχνει σαν ένα μουσικό όργανο που παράγει ένα εξαίσιο αρμονικό αποτέλεσμα, ξεκινώντας από τους τόνους, τις υφές, την αίσθηση, τη φόρμα των υλικών του. Οι οπτικές γωνίες, οι προοπτικές, η πάλλουσα συναίσθηση που οι χώροι μεταδίδουν, η απτική σχεδόν αντίληψη του χώρου, αγγίζουν κάθε επισκέπτη. Η δουλειά των Severi και Ferrara στην Περούτζια αποδεικνύει γι' άλλη μια φορά ότι τα μουσεία πρέπει να τα επισκέπτεται κανείς πολλές φορές, γιατί κάθε φορά τα ερεθίσματα είναι διαφορετικά και προσωπικά, καθώς μάλιστα στην περίπτωση αυτή καλλιεργούνται σε ένα περιβάλλον υψηλής πολιτισμικής και αισθητικής έντασης.

Εισαγωγική εικόνα: Ο καθεδρικός (δεξιά), η Μεγάλη Κρήνη και το Δημαρχείο-Πινακοθήκη της Περούτζια. (Φωτογραφίες Α. Γιακουμακάτος, Ιούνιος 2020)

Δημοσιεύτηκε στο ICOM Ενημερωτικό Δελτίο, περίοδος Β΄, τχ. 17, Δεκέμβριος 2020, σ. 33-35.